

Z KALENDARZA HISTORYCZNEGO

Wiesław Jamrożek
Poznań

W stulecie ogrodnictwa działkowego w Polsce i jego działalności społeczno-wychowawczej

1. Rozwój ruchu ogrodnictwa działkowego do 1939 roku

Narodziny ogrodnictwa działkowego w Europie przypadają na lata sześćdziesiąte XIX wieku i łączą się z aktywnością społeczno-wychowawczą lipskiego lekarza Daniela G. Schrebera i dyrektora lipskiej szkoły Ernesta I. Hauschilda. Ich pierwotnym zamiarem było wychowanie ubogich dzieci w bezpośrednim kontakcie z przyrodą i pracą w tym środowisku poprzez zakładanie specjalnych ogródków dziecięcych. Ogródki te przekształciły się szybko w ogródki rodzinne i znalazły w Niemczech licznych zwolenników. W 1900 r. funkcjonowało ich na terenie Niemiec ponad 10 tys.¹

Przjmuje się, że pierwszy ogród działkowy na ziemiach polskich (pn. „Kąpiele Słoneczne”) założony został w 1897 roku w Grudziądzu przez Towarzystwo Naturalnego Sposobu Życia². Zorganizowany i planowany rozwój ogrodnictwa działkowego na ziemiach polskich rozpoczął się jednak dopiero po zakończeniu I wojny światowej i odzyskaniu niepodległości. W Poznaniu, w kolebce zorganizowanego ruchu ogrodnictwa działkowego, dzięki staraniom Dyrektora Ogrodów Miejskich, Władysława Marcińca, już u progu niepodległości wyznaczono – jak na ówczesne warunki – stosunkowo rozległe tereny pod ogrodnictwo działkowe. Do założonych jeszcze przed wojną ogrodów (im. K. Marcinkowskiego i „Zacisze”) dołączyły kolejne ogrody poznańskie: im. Józefa Chociszewskiego, im. Maksymiliana Jackowskiego, im. Tadeusza Kościuszki, im. Jana II Sobieskiego i inne. Śladem Poznania organizowano nowe ogrody również w innych miastach Wielkopolski.

Ważne znaczenie dla przyspieszenia rozwoju ogrodnictwa działkowego w Polsce miała decyzja uczestników zjazdu poświęconego ogrodnictwu działkowemu i odbytego w Poznaniu 3 lipca 1927 roku o powołaniu do życia Związku Towarzystwa Ogrodów Działkowych Rzeczypospolitej Polskiej³. W gronie założycieli i późniejszych jego czołowych działaczy znaleźli

¹ Zob.: W. Lubawy, *Historia ogrodów działkowych w Polsce*, Warszawa 1939, s. 9-10; Z. Drwęska-Doeringowa, *Ogrody działkowe*, odb. z „Czasopisma Przyrodniczego” 1931, z. III-IV, s. 3; *Jak powstały ogrody dr Schrebera*, „Działkowiec” 1987, nr 9, s. 3.

W czerwcu 1996 r. – podczas Międzynarodowego Kongresu Działkowców – otwarto Muzeum Ruchu Działkowego w Lipsku (*Jubileusz działkowców niemieckich*, „Działkowiec” 1996, nr 12, s. 35).

² Por. m.in.: E. Kondracki, *90-lecie ogrodnictwa działkowego w Polsce*, „Działkowiec” 1987, nr 9, s. 2; *Program obchodów 100-lecia Ogrodnictwa Działkowego w Polsce*, „Biuletyn” (PZD), 1996, nr 6, s. 17.

³ W. Lubawy, *Historia ogrodów działkowych...*, s. 11.

się m.in.: wymieniani już Władysław Marciniak (długoletni prezes Związku), Stefan Wilczyński, Władysław Lubawy, ks. kanonik Walenty Dymek (późniejszy biskup poznański). Na wspomnianym zjeździe przyjęto znamienne dewizę: „Miasta budują ogrody działkowe, Towarzystwa je administrują a Państwo ochrania”⁴.

Do utworzonego Związku przystąpiły natychmiast Towarzystwa Ogrodów Działkowych z Poznania i województwa poznańskiego, województwa pomorskiego i województwa śląskiego. W październiku 1928 roku Związek wstąpił do Międzynarodowego Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych z siedzibą w Brukseli.

W 1929 roku, w końcowym okresie ożywienia gospodarczego w Polsce lat dwudziestych, odbyła się w Poznaniu Powszechna Wystawa Krajowa. Aktywny udział wzięli w niej także Związek Towarzystw Ogrodów Działkowych. W przygotowanej przez niego wystawie zaprezentowano dwie działki (o pow. 300 m kw.), urządzone według odmiennego wzoru, kompletnie obsadzone warzywami, kwiatami, krzewami i drzewami oraz wyposażone w niezbędne dla ogrodu urządzenia (także w altany)⁵.

Ważnym przedsięwzięciem Związku w latach trzydziestych było zorganizowanie w Poznaniu (w dniach 20-23 września 1935 roku) V Międzynarodowego Kongresu Ogrodów Działkowych. Kongres zgromadził licznych przedstawicieli ruchu ogrodnictwa działkowego z Anglii, Austrii, Belgii, Czechosłowacji, Irlandii, Holandii, Luksemburga, Włoch i Szwajcarii. Z okazji Kongresu urządzono również wystawę, w której uczestniczyły aktywnie wielkopolskie Towarzystwa Ogrodów Działkowych (Poznań i Szamotuły)⁶.

Jeszcze w 1937 roku, na V Kongresie Delegatów Ogrodów Działkowych w Warszawie (25-26 września), podjęto decyzję o przeniesieniu siedziby władz Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych z Poznania do Warszawy. Od tego też czasu ogólnokrajowa organizacja działkowa funkcjonowała pod zmienioną nazwą: Centralny Związek Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych.

W roku uroczystych obchodów 10-lecia Związku (1937) skupiał on 421 ogrodów i 48.209 działek. W rozwoju ogrodnictwa działkowego przodowały nadal dwa województwa: poznańskie (104 ogrody i 10718 działek), śląskie (103 ogrody i 11.475 działek)⁷.

Ogrody w II Rzeczypospolitej zakładano nie tylko z powodów użytkowo-gospodarczych. Choć względy te – co należy podkreślić – zyskały szczególnie na znaczeniu w latach trzydziestych, w okresie kryzysu ekonomicznego. Ogrody działkowe miały być jednak także miejscem wypoczynku rodzin na świeżym powietrzu, miejscem spędzania czasu wolnego od pracy zawodowej. Charakterystyczne jest, że przy zakładaniu ogrodów działkowych od początku wiele uwagi poświęcano sprawom wychowania dzieci i młodzieży. Urządzano dla nich w ogrodach boiska i place do gier, zabaw i ćwiczeń gimnastycznych, organizowano półkolonie wakacyjne (z których korzystały również dzieci z rodzin nie związanych z ogrodnictwem działkowym). Należy nadmienić, że pierwszymi ogrodami, które urządzały półkolonie wakacyjne były ogrody województwa poznańskiego (przy dużym wsparciu Wojewódzkiego Wydziału Pracy i Opieki w Poznaniu). W roku 1926 z formy tej korzystało w województwie poznańskim – 409 dzieci, w 1927 – już 1.133 a w roku 1928 – 2.119⁸.

W działalności Związku wiele miejsca zajmowały popularyzacja i upowszechnianie idei ogrodnictwa działkowego. W tym celu organizowano m.in. zjazdy propagandowo-pokazowe, urządzano wystawy i pokazy, wydawano własne czasopisma (najpierw „Ogródek Działkowy” a następnie: „Działka i Osiedle”, „Ogrody i Osiedle”, „Ogrodnictwo Działkowe”) i inną literaturę (np. opracowania: S. Wilczyńskiego pt. *Ogródki działkowe jako zagadnienie społeczne* – wyd.

⁴ Tamże, s. 19.

⁵ Tamże, s. 23.

⁶ Tamże, s. 32, 45.

⁷ Tamże, s. 36-37.

⁸ Tamże, s. 15-16, 21; *Sprawozdanie z działalności Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych Rzeczypospolitej Polskiej za czas od 3 lipca 1927 r. do 31 marca 1929 r.*, Poznań 1929, s. 6.

I w 1927 r., M. Kuropatwińskiej pt. *Ogrody działkowe a kultura miast* – wyd. w 1928 r.), organizowano wycieczki i zwiedzanie ogrodów działkowych. Propaganda ogrodnictwa działkowego prowadzona była przy każdej nadarzającej się sposobności, zwłaszcza z okazji zjazdów i różnych obchodów. Wykorzystywano w niej także filmy: niemiecki film „W krainie słońca” – zakupiony przez Związek w 1931 roku, film polski „Wśród słońca i kwiatów”.

Wiele uwagi poświęcano w Związku krzewieniu wśród działkowiczów wiedzy ogrodniczej i znajomości zagadnień organizacyjnych polskiego ogrodnictwa działkowego. W tym celu rozbudowywano m.in. związkowe kadry instruktorskie. W 1939 roku Związek dysponował 24 instruktorami (większość z nich pracowała w okręgach)⁹. Przy okręgach i ogrodach działkowych (zwłaszcza w większych Twarzystwach Ogrodów Działkowych) tworzone również biblioteki.

W latach trzydziestych Związek – przy wydatnej pomocy Funduszu Pracy – wykazywał dużą aktywność na rzecz tworzenia ogrodów działkowych dla bezrobotnych. Wiele uwagi poświęcano na tym odcinku również odpowiedniemu przygotowaniu bezrobotnych do pracy na działkach (urządzano dla nich specjalne kursy, wykłady, wystawy, umożliwiano im korzystanie z bibliotek).

Związek przystąpił także do budowy osiedli dla bezrobotnych. W 1934 roku Zarząd Miasta Poznania i Związek rozpoczęły budowę osiedla dla bezrobotnych w Naramowicach pod Poznaniem¹⁰. Rozwijająca się akcja budowy osiedli wymagała jednak koordynacji i planowości. W rezultacie, w październiku 1938, roku utworzono w Poznaniu najpierw specjalną komisję dla spraw osiedli, a następnie – w końcu grudnia tego roku – Główną Komisję Osiedlową Związku¹¹.

Związek Towarzystw Ogrodów Działkowych (działający później pn. Centralny Związek Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych RP) podejmował od samego początku starania na rzecz ustawowego uregulowania rozwoju i podstaw funkcjonowania ogrodnictwa działkowego w Polsce. Próby Związku mające na celu wprowadzenie odrębnej ustawy o ogrodach działkowych nie zakończyły się jednak powodzeniem. Wskutek wybuchu wojny nie doczekał się realizacji – chyba najbardziej dojrzały w okresie międzywojennym – projekt ustawy o ogrodach działkowych, przedłożony przez Związek Ministerstwu Opieki Społecznej w 1939 roku. Projekt ten w artykule 2 wskazywał, że „zadaniem ogrodów działkowych jest zaspokajanie potrzeb gospodarczych, zdrowotnych, kulturalnych i społecznych mieszkańców miast lub ośrodków przemysłowych z wyłączeniem celów zarobkowych”. Określał także obowiązki gmin względem ogrodnictwa działkowego i zasady użytkowania gruntów¹².

Wybuch wojny zahamował dalszy rozwój ogrodnictwa działkowego w Polsce. Wiele ogrodów padło ofiarą zniszczeń wojennych, ale też i wiele z nich wykorzystywano w walce z okupantem hitlerowskim¹³.

2. Rozwój ogrodnictwa działkowego po 1945 roku

Po zakończeniu działań wojennych przystąpiono do prac mających na celu reaktywowanie ogólnopolskiej organizacji ogrodnictwa działkowego. Już we wrześniu 1945 roku przywrócono działalność centralnej organizacji – na początku w postaci Tymczasowego Komitetu Organizacyjnego, który doprowadził następnie do formalnego wznowienia funkcjonowania Centralnego

⁹ W. Lubawy, *Historia ogrodów działkowych*, s. 73.

¹⁰ Tamże, s. 30, 31, 40, 68.

¹¹ Tamże, s. 78.

¹² Tamże, s. 35, 85-88.

¹³ Zob. np.: W. Deja, *Ogrody działkowe Poznania na tle warunków przyrodniczych miasta*, „Kronika Miasta Poznania” 1983, nr 3, s. 58; W. Lenkiewicz, *Ogrody działkowe w czasie okupacji*, „Działkowiec” 1997, nr 6, s. 27.

Związku Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych RP w kwietniu 1946 roku. 14 kwietnia 1946 r. odbył się w Łodzi zjazd przedstawicieli okręgów, na którym powołano do życia komitet organizacyjny Związku (z. M. Stawińskim jako przewodniczącym). W kilka miesięcy później (10-12 sierpnia 1946 r. w Zabrze) zorganizowano natomiast Zjazd Delegatów Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych¹⁴.

W tym pierwszym okresie powojennym – w zmienionych warunkach politycznych i granicach Polski – efektem wznowionej działalności Związku był stały rozwój ogrodnictwa działkowego. W końcu 1948 roku w ramach ogólnopolskiego Związku działało 669 Towarzystw obejmujących 1.458 ogrodów (z liczbą 145.166 działek o ogólnym obszarze 6.465 ha i liczbą zrzeszonych działkowców – 119.841)¹⁵.

W pierwszych latach powojennych władze państwowe przystąpiły do określenia podstaw prawnych rozwoju i działalności ogrodnictwa działkowego w Polsce. Już 25 czerwca 1946 roku ogłoszony został dekret o ogrodach działkowych. Na mocy tego aktu ogrody działkowe zostały zaliczone do urządzeń użyteczności publicznej. Wskazano m.in. na funkcje ogrodnictwa działkowego (umożliwianie wypoczynku na świeżym powietrzu, pozyskiwanie plodów ogrodniczych dla własnych potrzeb działkowców). Określono także przepisy dotyczące lokalizacji oraz wielkości ogrodów i działek¹⁶.

Istotne znaczenie dla ruchu ogrodnictwa działkowego w Polsce miała jednak dopiero Ustawa o pracowniczych ogrodach działkowych z 9 marca 1949 roku. Likwidowała ona dotychczasową samodzielność organizacyjną ruchu przekazując prowadzenie i zarząd pracowniczymi ogrodami działkowymi związkom zawodowym. Ustawa ustalała m.in., że ogród działkowy powinien obejmować co najmniej 40 działek o powierzchni od 100 do 500 m kw. Określała, że obowiązek zakładania ogrodów działkowych ciąży na gminach i zakładach pracy¹⁷.

Rozwój ogrodnictwa działkowego podniesiony został do rangi ważnych zagadnień polityki wewnętrznej, realizowanej od 1949 roku przez rządzący po wojnie obóz polityczny. Osobliwie potraktowano dotychczasowe tradycje ruchu ogrodnictwa działkowego w Polsce. W pierwszym numerze „Działkowca” z 1950 roku (organu Centralnej Rady Związków Zawodowych poświęconego pracowniczym ogrodom działkowym) pisano m.in.: „Ustawa z dnia 9 marca 1949 roku przecięła peryferyjny żywot Towarzystwa (TOiOD) i pracownicze ogrody działkowe włączyły się w nurt życia klasy robotniczej”¹⁸.

Ogrodnictwu działkowemu wyznaczono także zadania związane z realizacją tzw. planu 6-letniego (podjętego w 1950 roku). W myśl szczegółowych ustaleń dotyczących realizacji tego planu użytkownicy działek mieli pokryć zapotrzebowanie miast w 40% owoców i w 15% warzyw w stosunku do ogólnych potrzeb¹⁹.

Wykonując ustalenia ustawowe w zakresie podporządkowania ogrodnictwa działkowego związkom zawodowym przy Okręgowych Radach (OR) i Warszawskiej Radzie Związków Zawodowych (WR) utworzono odpowiednie Referaty Pracowniczych Ogrodów Działkowych. Powołano później również odrębne Społeczne Komisje Pracowniczych Ogrodów Działkowych OR i WR. Członkowie tych Komisji rekrutowali się zazwyczaj z przeszkolonych na kursach aktywistów ogrodnictwa działkowego i tworzyć mieli kadry społecznych instruktorów organizacyjnych i fachowych²⁰.

Zmiany polityczne zapoczątkowane wydarzeniami październikowymi w 1956 (poprzedzonymi czerwcowymi wystąpieniami robotniczymi w Poznaniu) wpłynęły także na kształt ruchu ogrodnic-

¹⁴ T. Grunwald, *Do czego doszliśmy*, „Działkowiec Polski” 1949, nr 5, s. 69; *Sprawozdanie z działalności Zarządu Głównego za okres od 11.8.1947 do 31.12.1948 r.*, „Działkowiec Polski” 1949, nr 5, s. 70.

¹⁵ *Sprawozdanie z działalności Zarządu Głównego za okres od 11.8.1947...*, s. 70.

¹⁶ Cyt. za W. Deja, op. cit., s. 59.

¹⁷ Cyt. za *Ustawa z dnia 9 marca 1949 r. o pracowniczych ogrodach działkowych*, „Działkowiec Polski” 1949, nr 5, s. 67-68.

¹⁸ *Pracownicze ogrody działkowe a plan sześcioletni*, „Działkowiec” 1950, nr 1, s. 2.

¹⁹ Tamże, s. 2; *Narada w sprawie ogrodnictwa działkowego*, „Działkowiec” 1950, nr 10, s. 3.

²⁰ *Społeczne Komisje POD*, „Działkowiec” 1951, nr 6, s. 2-3.

twą działkowego. W 1957 roku rozpoczął się proces tworzenia ponadogrodowych struktur samorządowych. Powołano do życia wojewódzkie zarządy i Krajową Radę Pracowniczych Ogrodów Działkowych, później również zarządy powiatowe²¹.

Mimo utraty przez ogrodnictwo działkowe samodzielności organizacyjnej następował jednak jego systematyczny rozwój. W roku 1960 funkcjonowało już 2.101 ogrodów i 283.313 działek, w roku 1969 — 2.473 ogrodów i 379.135 działek²².

Wraz z reorganizacją podziału administracyjnego kraju dokonaną w 1975 r. (wprowadzeniem dwustopniowego podziału administracyjnego i utworzeniem 49 nowych województw) zaszły także zmiany w ponadogrodowych strukturach ogrodnictwa działkowego. Powołano przede wszystkim nowe zarządy wojewódzkie pracowniczych ogrodów działkowych i zlikwidowano dotychczasowe zarządy powiatowe. Na przykład w Wielkopolsce Wojewódzki Zarząd POD w Poznaniu — działając na podstawie Wytycznych Prezydium Krajowej Rady POD z dnia 13 czerwca 1975 r. w sprawie zmian w strukturze organizacyjnej terenowych instancji pracowniczych ogrodów działkowych — podjął m.in. decyzję o utworzeniu odrębnych zarządów dla nowego województwa poznańskiego, kaliskiego, leszczyńskiego i pilskiego oraz o przejściowym pozostawieniu pracowniczych ogrodów działkowych województwa konińskiego w zasięgu działania WZ POD w Poznaniu. Zgodnie z nowym układem terytorialnym do nowych wojewódzkich zarządów POD przekazano: w Kaliszu — 57 ogrodów (o pow. 289,15 ha) i 6.040 działek; w Lesznie — 39 ogrodów (o pow. 261,29 ha) i 5.404 działek; w Pile — 38 ogrodów (o pow. 230,82 ha) i 5.018 działek; w Zielonej Górze — 8 ogrodów (o pow. 42,00 ha) i 838 działek; w Gorzowie — 5 ogrodów (o pow. 29,55 ha) i 535 działek²³.

W powojennych dziejach ogrodnictwa działkowego w Polsce ważną rolę odegrały wydarzenia społeczno-polityczne lat 1980-1981. Pod wpływem ówczesnych powszechnych dążeń do zmian w życiu społeczno-politycznym i ekonomicznym państwa także w środowisku działaczy pracowniczych ogrodów działkowych zaznaczyła się coraz bardziej tendencje do pełnego organizacyjnego usamodzielnienia ruchu ogrodnictwa działkowego. Tendencje te zostały już uzewnętrznione w decyzjach plenarnego posiedzenia Krajowej Rady POD z 6 października 1980 roku²⁴. Zapoczątkowany wówczas proces usamodzielnienia organizacyjnego ogrodnictwa działkowego potwierdzony został później Ustawą o pracowniczych ogrodach działkowych z maja 1981 roku. Ustawa ta stwarzała podstawy prawne dla działalności w pełni autonomicznej organizacji — Polskiego Związku Działkowców. Określała ponadto, że obowiązek zapewnienia gruntów na potrzeby ogrodów działkowych ciąży na terenowych organach administracji państwowej stopnia podstawowego; ustalała, iż grunty te przekazuje się nieodpłatnie w użytkowanie PZD i że pozostają one własnością państwa; ustanawiała powierzchnię działek w granicach od 300 do 500 m kw.²⁵

IX Krajowy Zjazd Delegatów Pracowniczych Ogrodów Działkowych odbyty w czerwcu 1981 roku stał się faktycznie I Zjazdem Krajowym Polskiego Związku Działkowców. Przyjęty wówczas Statut Związku — podobnie jak wymieniona powyżej ustawa — określał m.in., że PZD „jest samodzielną i samorządną organizacją społeczną, zrzeszającą osoby fizyczne będące użytkownikami działek w pracowniczych ogrodach działkowych”²⁶. Na prezesa Polskiego Związku Działkowców wybrano Eugeniusza Kondrackiego.

Ustawa z 1981 roku i I Zjazd Krajowy PZD zapoczątkowały w istocie nowy etap w działalności i rozwoju ruchu ogrodnictwa działkowego w Polsce. Mimo bardzo trudnych

²¹ Zob. E. Kondracki, *90-lecie ogrodnictwa działkowego w Polsce*, „Działkowiec” 1987, nr 9, s. 3.

²² *Rozwój pracowniczych ogrodów działkowych w latach 1966-1969*, Warszawa 1970, s. 6, 20-21.

²³ Archiwum WZ PZD w Poznaniu, Sprawozdanie Wojewódzkiego Zarządu Pracowniczych Ogrodów Działkowych w Poznaniu oraz Wojewódzkiej Komisji Rozjemczej POD w Poznaniu za okres od maja 1972 do kwietnia 1976 (maszynopis), s. 2-3.

²⁴ *Referat programowy Krajowej Rady Pracowniczych Ogrodów Działkowych*, w: *IX Krajowy Zjazd Delegatów Pracowniczych Ogrodów Działkowych. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1981, s. 7-8.

²⁵ Ustawa z dnia 6 maja 1981 r. o pracowniczych ogrodach działkowych (Dz. U. Nr 12, poz. 58).

²⁶ *Statut Polskiego Związku Działkowców uchwalony na IX Krajowym Zjeździe Delegatów Pracowniczych Ogrodów Działkowych w czerwcu 1981*, Lublin 1982, s. 3.

i złożonych warunków społeczno-politycznych i ekonomicznych lat osiemdziesiątych następował w tym czasie intensywny rozwój pracowniczych ogrodów działkowych. Na przykład w okresie 1981-1984 przybyło w sumie ok. 14 tys. ha nowych terenów, na których działki otrzymało ok. 300 tys. rodzin²⁷. Z materiałów przedłożonych podczas obrad II Krajowego Zjazdu PZD w 1985 roku wynikało, że Związek skupiał wówczas ok. 900 tys. rodzin²⁸.

W ciągu całego okresu powojennego uznawano, iż ogrody działkowe związane są nie tylko z produkcją owoców i warzyw, ale że stanowią one również miejsce wypoczynku dla działkowiczów i ich rodzin. Podkreślano ich rolę także w wychowaniu rodzin działkowych. Zwracano uwagę, że mogą one odegrać ważną rolę w kształtowaniu szacunku dla pracy i przyrody, w upowszechnianiu idei ochrony środowiska naturalnego. Nawet w pierwszych latach powojennych, kiedy funkcja gospodarcza ogrodnictwa działkowego spełniała dominującą rolę, w „Działkowcu Polskim” podkreślano: „Ogródek działkowy nie traci na wartości dla tych, którzy widzą w nim nie tylko warsztat produkcji warzyw i owoców, ale uznają pracę zawsze za eliksir życiowy a ogródek jako ośrodek zdrowia i wypoczynku na słońcu i świeżym powietrzu”²⁹. Także w okresie, kiedy włączono ogrody do realizacji tzw. planu sześcioletniego i eksponowano ich znaczenie gospodarcze pozostawały one również miejscem aktywnego życia społecznego i rozrywki dla ich użytkowników³⁰. Tak też było w trudnych warunkach (przede wszystkim żywnościowych) lat osiemdziesiątych, gdy wzrosło ponownie znaczenie gospodarcze pracowniczych ogrodów działkowych.

Wraz z upływem czasu systematycznie wzrastało znaczenie społeczno-wychowawcze i zdrowotne ogrodnictwa działkowego. Ogrody stawały się w coraz też większej mierze bazą rekreacyjną. Ta ostatnia funkcja zyskała zdecydowaną przewagę, zwłaszcza w ogrodach podmiejskich, w latach dziewięćdziesiątych. Tę ewolucję funkcji ogrodnictwa działkowego potwierdzało wewnętrzne „prawo działkowe”. W pierwszym paragrafie *Regulaminu POD* przyjętym przez KR PZD 15 grudnia 1994 r. zapisano m.in.: „Pracowniczy ogród działkowy zapewnia członkom Związku i ich rodzinom wypoczynek oraz stwarza możliwość prowadzenia upraw ogrodniczych”³¹.

W powojennym ruchu ogrodnictwa działkowego (również w okresie utraty jego samodzielności organizacyjnej) wiele miejsca zajmowała działalność szkoleniowa. W szkoleniu działkowców (m.in. za pośrednictwem kursów fachowych i kursów dla osób ubiegających się o członkostwo POD) przekazywano wiedzę z zakresu agrobiologii, uczono racjonalnych zasad uprawy warzyw i pielęgnacji drzew owocowych, zapoznawano z podstawami organizacyjnymi i prawnymi funkcjonowania ogrodów działkowych.

W szkoleniu działkowców ważne miejsce zajmowały nie tylko różne postacie kształcenia kursowego, ale także urządzone osobno prelekcje i pogadanki, ćwiczenia poglądowe, pokazy i wystawy (dla działkowców jednego lub większej ilości ogrodów) oraz wycieczki. Uruchamiano również punkty konsultacyjne wyposażone w literaturę fachową i planse poglądowe, organizowano działki wzorowe i przykładowe.

W realizacji tych wszystkich form szkolenia ważną rolę spełniali etatowi i społeczni instruktorzy ogrodnictwa działkowego. W okresie powojennym pierwszych instruktorów etatowych zatrudniono z początkiem 1947 roku (w tym roku było 12 instruktorów na terenie całej Polski)³². Ilość etatowych instruktorów wzrasta bardzo wolno, znacznie więcej przybywało społecznych instruktorów. Na przykład w 1972 r. liczba pracowników etatowych zajmujących się zagadnieniami fachowymi w wojewódzkich zarządach POD wynosiła 22 osoby. W tym czasie działało ok. 5.500 społecznych instruktorów³³. W 1983 r. – już w ramach PZD – funkcjonowało

²⁷ *Nasz dorobek, potrzeby i zamierzenia. Wywiad udzielony redakcji „Działkowca” przez prezesa Krajowej Rady Polskiego Związku Działkowców Eugeniusza Kondrackiego*, „Działkowiec” 1985, nr 11, s. 3.

²⁸ *Rozwój ogrodnictwa działkowego w Polsce celem ogólnospołecznym. Materiały i dokumenty II Krajowego Zjazdu Polskiego Związku Działkowców*, Warszawa 1986, s. 27, 41.

²⁹ P. Pronobis, *Ogródek działkowy jako czynnik wychowawczy*, „Działkowiec” 1948, nr 7, s. 98.

³⁰ Zob. np. *Poradnik działkowca*, pod. red. J. Diubel, Warszawa 1955, s. 9-15.

³¹ *Regulamin Pracowniczego Ogrodu Działkowego*, Warszawa 1995, s. 3.

³² *Sprawozdanie z działalności Zarządu Głównego za okres od 11.8.1947...*, s. 72.

³³ *Rozwój pracowniczych ogrodów działkowych w latach 1970-1972*, Warszawa 1973, s. 30.

16.121 społecznych instruktorów fachowych. W 1984 r. Związek dysponował natomiast 35 Ośrodkami Szkolenia w 22 województwach³⁴.

W szkoleniu działkowców niezmiernie pomocne były wszelkie wydawnictwa fachowe i informacyjne poświęcone problemom ogrodnictwa działkowego. W pierwszych latach powojennych ukazywał się „Polski Działkowiec” (który od 1 czerwca 1946 r. był organem Centralnego Związku Towarzystwa Ogrodów i Osiedli Działkowych). Od września 1949 roku – już po likwidacji samodzielnej organizacji działkowej – wydawano nieprzerwanie „Działkowca”, który przez długie lata był w istocie organem związków zawodowych, a następnie PZD.

Wśród wielu inicjatyw wydawniczych ogrodnictwa działkowego w Polsce powojennej można wymienić m.in. – zapoczątkowane w 1965 roku – wydawanie *Biblioteki działkowca* (cyklu broszur zawierających wiadomości z poszczególnych dziedzin ogrodnictwa działkowego).

Uzupełnianiu i doskonaleniu wiedzy fachowej i umiejętności działkowiczów służyły także specjalne programy telewizyjne i audycje radiowe, jak i rozwijane w tym środowisku współzawodnictwo zarówno o charakterze indywidualnym, jak i zespołowym.

Działki – o czym już nadmieniano – były dla użytkowników i ich rodzin miejscem wypoczynku (zwłaszcza niedzielnego, później też sobotnio-niedzielnego), spędzania części, a niekiedy i całości urlopu. W ogrodach zaczęto organizować również tzw. małe formy wczasów dla emerytów, rencistów i dzieci nie związanych z ogrodnictwem działkowym (urządzano także zimowiska dla dzieci). Do wyróżniających się województw w tej dziedzinie należało, szczególnie w latach siedemdziesiątych, województwo poznańskie. W roku 1974, jeszcze w granicach „starego” województwa poznańskiego (przed reformą administracyjną), zorganizowano wczasy dla 3.309 młodzieży i dzieci, wczasy dla 1.148 starszych osób i zimowiska dla 405 dzieci³⁵.

Z wypoczynkiem działkowców i ich rodzin w ogrodach łączyła się organizacja wielu imprez o charakterze sportowym i kulturalno-oświatowym, której sprzyjało wyposażenie ogrodów w boiska, place gier i zabaw, świetlice. Imprezy te odbywały się także podczas dorocznych obchodów „Dni Działkowca” (urządzanych zwykle we wrześniu). W latach dziewięćdziesiątych do kalendarza imprez o charakterze społeczno-wychowawczym włączono również „działkowe” obchody „Dnia Ziemi”.

Aktem o doniosłym znaczeniu dla ogrodnictwa działkowego w Polsce w ostatnim okresie była Ustawa z dnia 23 czerwca 1995 roku o zmianie ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych. Ustawa ta wprowadzała do ogrodnictwa działkowego instytucję użytkownika wieczystego gruntu³⁶, zabezpieczającą na trwałe interesy użytkowników działki i PZD. Dokument ten został zaskarżony do Trybunału Konstytucyjnego przez Radę Miejską w Wąbrzeźnie, Radę Gminy Warszawa-Centrum, Radę Miasta Rejowiec Fabryczny. Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z 20 listopada 1996 r. (przyjętym większością głosów) stwierdził w konsekwencji jego niekonstytucyjność.

Stanowisko Trybunału Konstytucyjnego nie unieważniło Ustawy z 23 czerwca 1995 roku. 25 kwietnia 1997 r. – w jubileuszowym roku ogrodnictwa działkowego w Polsce – Sejm oddalił to orzeczenie.

Sprawa powyższej ustawy była dla PZD i jego członków najważniejszą w ostatnim czasie, rozstrzygającą stan prawny ruchu ogrodnictwa działkowego w Polsce nie tylko na dzisiaj lecz także na dalszą przyszłość. Na dzień 31 grudnia 1995 roku PZD posiadał 5.133 pracowniczych ogrodów działkowych o łącznej powierzchni 42.489,73 ha, z tego na dzień 19 lutego 1997 roku zdołano już przejść w użytkowanie wieczyste grunty 720 POD o powierzchni 6.846,85 ha (16%)³⁷. Należy przypuszczać, że po kwietniowym postanowieniu Sejmu tempo realizacji Ustawy z dnia 23 czerwca 1995 roku ulegnie zdecydowanemu przyspieszeniu.

³⁴ II Krajowy Zjazd PZD. Sprawozdanie z działalności Krajowej Rady Polskiego Związku Działkowców za okres od 29 czerwca 1981 do 15 listopada 1985 r., Warszawa 1985, s. 52.

³⁵ Archiwum WZ PZD w Poznaniu, Sprawozdanie WZ POD w Poznaniu oraz WKR POD w Poznaniu za okres od maja 1972..., s. 15.

³⁶ Zob. Ustawa z dnia 23 czerwca 1995 r. o zmianie ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych (D.U. RP, Nr 99, poz. 486).

³⁷ Realizacja ustawy, „Biuletyn Informacyjny” 1997, nr 2, s. 15.